

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 15, Dönem: 2021/Güz, Sayı: 29

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Mihail Çakir'in Gagauzca (Türkçe) - Rumence Sözlüğü

Hünerli, Bülent (2019). *Mihail Çakir'in Gagauzca (Türkçe) - Rumence Sözlüğü (İnceleme-Metin)*.

Çanakkale - İstanbul: Paradigma Akademi. XX + 320 s. ISBN: 978-605-2292-79-2.

Öznur Durgun

Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul / Türkiye

e-posta oznur.durgun@medeniyet.edu.tr

orcid 0000-0001-5574-0987

Atıf

Citation

Durgun, Öznur (2021).

Mihail Çakir'in Gagauzca (Türkçe)-Rumence Sözlüğü.

Dil Araştırmaları, 29: 261-264.

Başvuru

Submitted

09.05.2021

Revizyon

Revised

20.05.2021

Kabul

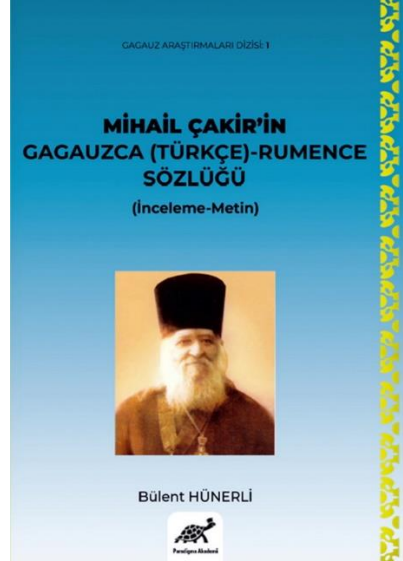
Accepted

21.05.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2021

Gagauzlar, 11. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinden geçip Bulgaristan, Makedonya, Romanya, Macaristan gibi muhtelif ülkelere yerleşmiş ve Hristiyanlığı kabul etmiş Uzların torunlarıdır. Bugün ağırlıklı olarak Moldova'nın güneyinde ve Ukrayna'nın güneybatısında yaşayan Gagauzlar, tarihî düzlemde farklı topluluklarla iç içe bulunmalarına ve sayıca az olmalarına rağmen dillerini ve kimliklerini muhafaza edebilmişlerdir. Fakat özellikle Moldova'daki Gagauzlar, devletin resmî dili olan Moldovacayı ve Rusçayı, dilsel ve kültürel prestij başta olmak üzere çeşitli sebeplerle kendi dillerinden daha fazla tercih etmektedirler. Bu durum, iki dillilikten dil

değiştirmeye doğru yol almakta, dilbilimsel bir vakıa olarak dil değiştirmenin bir sonraki aşamasının dil ölümü olduğu düşünüldüğünde, UNESCO'nun Gagauzcayı "açıkça tehlikede" bir dil olarak nitelendirmesi daha anlaşılır hâle gelmektedir. Bu anlamda Gagauzcaya dair çalışmalar da büyük bir önem arz etmektedir.

20. yüzyılın başında bu tehlikenin farkına varan ve ömrünü Gagauzların tarihine ve diline yönelik çalışmalara hasreden, kaleme aldığı sözlük, gramer, din, tarih ve ders kitaplarıyla milli bir bilincin gelişmesine katkı sağlayan büyük Gagauz aydını ve din adamı Mihail Ciachir [Çakir]'in ismini özellikle zikretmek gerekir. Bir dilin yaşatılması için söz varlığının kayıt altına alınması gerektiğinin farkında olan Çakir'in *Dicționar Gagauzo (Tiurko)-Romîn (pentru Gagauzii din Basarabia / Lafluk gagauzça (Türkçe) hem romanca (moldovanca) Besarabiyalı gagauzlar için adlı eseri (1938)*, Gagauz sözlükçülüğü açısından müstesna bir yerde durmaktadır. Nitekim bu eser, ilk Gagauzca-Rumence sözlük olmanın yanı sıra daha evvel V. A. Moşkov'un eserinin sonuna koyduğu sözlük kısmı hariç tutulursa ilk müstakil Gagauzca sözlük olma özelliğine de sahiptir. Gagauzcanın söz varlığını ortaya koyan bu iki dilli sözlük, Bülent Hünerli'nin titiz çalışması neticesinde 2019 yılında Türkolojiye kazandırılmıştır.

Eser; "Giriş", "İnceleme", "Sözlük", "Orijinal Sözlükten Örnekler" ve "Kaynakça" olmak üzere beş bölümden müteşekkildir. "Giriş" bölümünde ilk olarak "İnceleme"de uygulanan yöntemden ve kullanılan temel kaynaklardan bahsedilmiştir. Bu bölümün "Gagauzlar" başlıklı ikinci alt bölümünde Gagauzların tarihî süreçte ve günümüzde nerelerde yurt tuttuklarına, kökenleri ve etnik aidiyetlerine dair ortaya atılan hipotezlere yer verilmiş, Oğuzların Uz koluna mensup oldukları belirtilmiştir. "Besarabya Gagauzcası ve Besarabya Gagauzcasının Söz Varlığı" başlıklı alt bölümde ise, 18. ve 19. yüzyıllarda Besarabya'ya gelen Gagauzların dilinin söz varlığına ve kullandıkları alfabelere dair bilgi verilmiş, Gagauzcanın Rumeli/Balkan ağzlarıyla olan benzerliğine dikkat çekilmiştir. "Mihail (Mihailoviç) Çakir Kimdir?" başlıklı dördüncü alt bölümde Gagauzların ifadesiyle *gagauz halkın büyük ruh lideri, büyük kultura öndericisi, milli bir simvol, gagauzların ruh hem millet lideri* (s. 15) olan Mihail Çakir'in kısa biyografisi verilmiş, bilinen ilk Gagauzca telif eser olan *Besarabiyalı Gagauzların İstoriyası* ve ilk Gagauzca tercüme eser *Kısa Dua Kitabı*'nın Çakir'in kaleminden çıktığı, *Hakikatın Sesi* adlı dinî içerikli ilk Gagauz gazetesinin de yine Çakir tarafından çıkartıldığı belirtilmiş, akabinde Çakir'in Gagauzca eserleri kronolojik olarak sıralanmıştır. Beşinci bölümde ise Moşkov'un 20. yüzyıl başında hazırladığı kitapta bulunan ve yaklaşık 3000 sözcük içeren sözlükle başlanıp bu dilde yazılan sözlükler etraflıca anlatılmış ve bölüm sonuna hâlihazırda yazımı devam edenleri de içeren Gagauzca sözlükler listesi eklenmiştir. Daha sonra çalışmanın temelini teşkil eden Mihail Çakir'in Gagauzca (Türkçe)-Rumence sözlüğüne ve düzenine dair detaylı açıklamalar yapılmış; sözlüğün sonunda yer alan, Çakir'in 50. hizmet yılı vesilesiyle toplumun önemli şahsiyetlerinin teşekkür ve tebriklerini sundukları Rumence yazılar Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. "Giriş" bölümü "Sözlükte Kullanılan Alfabe", "Kısaltmalar" ve "İşaretler"le sonlandırılmıştır.

Gagauzca, söz başındaki ünlülerin – imlada gösterilmemek suretiyle – ikili ünlü (*diftong*) niteliğinde olması (yani: "o-, ^üö-, ⁱö-, ⁱe-); aslı uzun ünlüleri kısmen koruması (örneğin *aad* ~ *ad* 'ad, isim' (krş. Türkmençe *āī*)), Slav dilleri etkisiyle bazı

sözcüklerde imlada gösterilmese de damaksillaşmanın görülmesi gibi birtakım karakteristik özelliklere sahiptir. Bunlar içerisinde onu, mensubu olduğu Oğuz grubunun diğer dillerinden farklı kılan en temel özellik ise bir Kıpçakça alt katman etkisi olarak ilk hecedeki kapantı sesi *g / ğ*'nin sızıcılaşıp çift-dudak sesi olan */w/*'ye dönmesi ve kaybolmasıyla kendinden önceki geniş-yuvarlak ünlüyü dar-yuvarlak ünlüye dönüştürmesidir (yani: *o > u, ö > ü / __ w/v (< g/ğ)*, örneğin *boğ- > bū- ~ buu*). Bu fonolojik özelliklerin yanı sıra Gagauzcada hangi pozisyonlarda hangi ses olaylarının görüldüğü, Hünerli'nin çalışmasının esasını teşkil eden “İnceleme” bölümünde detaylıca işlenmiştir. Çakır'ın sözlüğü ve devamındaki konuşma kılavuzu diyebileceğimiz bölümün verilerini ele alan yazar, ilk alt başlık olan “Ses Bilgisi”nde Gagauzcadaki “Ünlüler” ve “Ünsüzler”i fonolojik açıdan çeşitli yönleriyle ele almış, Gagauzcanın ünlü dörtgeni ilk kez bu çalışmada gösterilmiştir (s. 52). “Ses Özellikleri ve Olayları” bölümünde ise ünlü-ünsüz uyumu, türeme, düşme, değişme, benzeşme, benzeşmezlik gibi ses olayları incelenmiş, dilbilimsel gösterimlerde oldukça titiz davranılmıştır.

İnceleme yöntemi ve veri kullanımını “Alçalan İkili Ünlüler” (s. 79-80) ve “Ön Seste Ünsüz Türemesi” (s. 161-162) bölümleri üzerinden örneklendirelim:

/ai/

MÇS. <i>aik</i>	~ TAS. <i>ayık</i>	~ TT. <i>ayık</i>	ET. <i>ađıg</i>
MÇS. <i>zaiŋ</i>	< TAS. <i>zayıf</i>	~ TT. <i>zayıf</i>	← Ar. <i>za 'ıf</i>

h türemesi

MÇS. <i>hen</i>		~ TT. <i>en</i>	ET. <i>eŋ</i>
MÇS. <i>hendezä</i>	< TAS. <i>endeze</i>	~ TT. <i>endaze</i>	← Far. <i>endäze</i>

Yazar, Çakır'ın sözlüğü (**MÇS.**)'ndeki Türkçe kökenli sözcüklerin yanı sıra Arapça ve Farsça başta olmak üzere Bulgarca, Rusça, Yunanca, Rumence vb. dillerden yapılan alıntı sözcüklere de yer vermiş, Gagauzcanın sanıldığı gibi Arapça ve Farsçadan doğrudan alıntı yapmadığını, bu sözcüklerin Türkiye Türkçesi kanalıyla Gagauzcaya girdiğini göstermiştir (yani: **TT.** ← **Ar.** / **Far.**).

Hünerli, Eski Türkçe (**ET.**) hatta bazen Ana Türkçe (**AT.**)'deki şekilleri dikkate alarak incelediği verileri, Balkan Türk ağızları (**TAS.**) ve Türkiye Türkçesi (**TT.**) ile karşılaştırmıştır. Türkiye Türkçesi ve ağızlarıyla her ne kadar iç içe bulunsa da Eski Oğuzcaya dahil edilmesi gereken bir dil olan Gagauzca, aynı tarihî mirası paylaştığı Balkan Türk ağızlarıyla ilk kez bu çalışmada fonolojik açıdan mukayese edilmiştir. Fazlaca örneğin bulunduğu bu bölümden sonra “İnceleme” kısmının ikinci alt bölümü olan “Söz Yapımı”nda, Gagauzcadaki yapım ekleri incelenmiş; Gagauzca sözcüklerin, Eski Oğuzcadan itibaren Batı Türkçesinde kullanılan eklerin yanı sıra Türkiye Türkçesinde rastlanmayan bazı eklerle (nitelik bildiren *+sak* (*garip + sak*) ve *+şek* (*ölüm + şek*) gibi) yapıldığı gösterilmiştir (s. 169).

Kitabın “Sözlük” bölümünde ilk olarak Çakır'ın, “20 Morala Nasaatı Kısadan” başlıklı dinî nasihatlerini içeren yazısı ile Gagauzlar için neden bir sözlük kaleme aldığından bahsettiği “Yazı-Üzî” başlıklı yazısına yer verilmiş, sonra esas sözlük kısmına geçilmiştir. Gagauzcanın alfabe sırasına göre verilen sözcükler, türleri (isim,

sıfat, fiil, zarf) belirtildikten sonra Rumence yerine Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla verilmiş, sözcüğün farklı bir söylenişi varsa parantez içerisinde gösterilmiştir.

gagauz i. : 1. Gagauz halkından insan 2. Uzlar 3. Altaylardan Türkler (s. 213)

hodulanmak (fodulanmak) f. : Gururlanmak (s. 222)

Konuşma kılavuzu niteliğindeki bölümle son bulan “Sözlük” kısmından sonra, “Orijinal Sözlükten Örnekler” adlı dördüncü bölümde eserin orijinal hâli verilmiş ve çalışma, “Kaynakça” bölümü ile tamamlanmıştır.

Yazılı kültür her zaman mekâna ve istikrarlı – nispeten uzun – bir yönetime ihtiyaç duyar. Gagauzlar, 11. yüzyılda Orta Asya’dan kuzeye ve güneye gerçekleştirilen yoğun Oğuz göçlerinde kuzeye doğru ilerleyip farklı bir dini benimsemelerine, çok dilli ve kültürlü ortamlarda bulunmalarına rağmen varlığını korumuş bir Türk topluluğudur. Günümüzde çeşitli siyasi birlikler altında yaşayan Gagauzların özellikle gençleri arasındaki ana dili konuşurlarının sayısında görülen tedricî düşüş, bu Oğuz dilinin söz varlığının kayıt altına alınması ve dil hususiyetlerinin tespit edilmesini gerekli kılmaktadır. Bülent Hünerli bu çalışmayla böyle bir amaca hizmet etmiş; okuyucuya, Gagauzların diline ve tarihine dair kapsamlı bilgiler sunmuştur. Bu eser, Gagauzlara ve Gagauzcanın ağızlarına dair bilimsel çalışma yapacak araştırmacılar için şüphesiz temel bir kaynak vazifesi görecektir. *Bu sebeptän bän bu çalışma için saol derim kıymetli gagauzolog Bülent Hünerli’ye...*